

USMENA I PISANA STARIJA KAJKAVSKA POEZIJA U SUODNOSU

Josip Kekez

Usmena i pisana hrvatska književnost nisu se susretale samo u svima vremenskim dionicama i u svima stilskim formacijama, nego je taj proces jednako optjecajan i adekvatno funkcionalan i na svima područjima. Nije zahvaćao jedino i ponajprije čakavsku, pa onda i književnost pisanu na štokavskom, već je također od samih početaka prisutan i zatim sve dalje funkcionalno ustrajao u također dugotrajnoj i ne baš oskudnoj hrvatskoj književnosti pisanoj kajkavskim jezikom. Štoviše, ostala su narječja zarana uznastojala približiti se kajkavskom. Ali i obratno. Riječ je o postupcima koje ne bi valjalo svoditi samo na tzv. kontaktnu sinonimiku.¹ Svakako da je jedan od najstarijih komentara, a kao potvrda usmene poezije i njezine izvedbe i odnosa prema njoj tipičan za srednjovjekovlje, onaj zagrebačkoga nadbiskupa, rodom Trogirana, pa tako i rana integratora hrvatskoga Juga i hrvatskoga Sjevera, Augustina Kažotića, koji je valjda i zbog ovih razloga postao blaženim, a sva je prilika da će u naše dane postati i svetim. Teolog i filozof dakle, trogirski dominikanac u proljeće godine 1304. stiže u Zagreb, u kojemu biskupuje osamnaest godina i filozofsku i teološku odnosno pedagošku i prosvjetiteljsku misao promiče u narodu prakticirajući izravan kontakt s vlastitim pučanstvom. Na jednomu, tako upriličenu pučkomu slavlju, koja su slavlja tada bila po mnogočemu srodna našima, sve donedavnim godišnjim crkvenim svetkovinama, na kojima su se nakon obreda do besvijesti izvodila narodna kola i pjevale razovrsne pjesme, pa i one koje su ljudskom dostojanstvu ponajmanje dolične, požalio se kako neki dolaze na proštenje »samo zbog toga da se opiju i potuku, a pritom pjevaju nedolične pjesme i

vode kolo u kojem vragometno plešu.«² Taj je komentar zapravo fragment čitave jedne višestoljetne koncepcije koja će biti karakteristično često izricana prema jednomu moralno nezdravu ponašanju, ali i prema izvedbi nedoličnih usmenoknjiževnih tekstova, posebno na kajkavskom području. U ovom ćemo povodu ponajprije baš taj proces naznačiti, kao najstariji i jedan od najučinkovitijih.

Tako će naknadno Juraj Habelić u *Prvom u oca našega Adama grehu*, 1674, u caputu *Pesme od ljubavi*, uznastojati prodrijeti moralno–religioznom mišlju u narodni ambijent i njome iz njega potisnuti nedolične forme življenja. Na taj način biva supstituiran onaj dio usmene poezije koji na zajednicu ne djeluje moralno poticajno. To su pretežito, ako ne i jedino, lascivne ljubavne pjesme. Pri tomu ne govori samo o kontekstu izvedbe, nego i o funkciji narodne popijevke, za koju inače drži da je vrlo djelotvorna, pa se prema njoj i odnosi afirmativno, lučeći je od onih primjera koji djeluju negativno:

Popevka putnika na putovanju, špoljara ali kovača pri kladivu, tišljara pri hobljuču, šoštara pri kopitu, orača pri plugu, kopača pri motike, žnjača pri srp, kosca pri kose, prelje pri kudelje etc. veseloga čini i v teškom trudu lahkoti. Kaj je, ada, potrebno popevke tak nemilo iz sveta pregnati? Ako nije preženeš, bar pretiraj i meštrije i težačtvo, ktere od popevki lehkotu imaju. Razumno, kak si se navčil, govoriš. A gdo mužiku ali popevke z goščjenja, z štacunov, s polja etc. tira? Ja ne.

Takav Habelićev postupak s obzirom na narodnosnu skrb i razumijevanje u mukotrpnosti i registriranje usmenoknjiževne izvedbe kroz 17. stoljeće ne razlikuje se nimalo od one Kažotičeve s početka 14. stoljeća, a nadovezuje se na djelovanje njegovih bližih prethodnika. Prethodno se poziva na »glasovitoga prodekatora« Nikolu Krajačevića Sartoriusa (1582–1653) i tumači njegov odnos prema *popevkama od ljubavi* u *Svetim evangeliomima*. Krajačevićeve *Molitvene knjižice vsem Hrištuševem vernem slovenskoga jezika pristojne i hasnovite* doživjele su nekoliko izdanja: za izdanje u Požunu 1640. pretpostavlja se da je drugo po redu, a za prvo nesačuvano, razumijeva se godina 1630, a tiskane su još jednom, poslije piščeve smrti, 1657. Piščev odnos prema lascivno pogubnim pjesmama kao dijelu ukupne nedoličnosti, došao je do izražaja već na tomu mjestu. Svjestan narodne potrebe za pjesmom, Krajačević naime navodi nekoliko religioznih pjesama namijenjenih narodnoj izvedbi, kako sam kaže, »po nedelje te svetke i doma i vune i drugde gdegod mesto nečisteh i sramotno ljubezliveh popevkih«. No, u *Svetim evangeliomima*, tiskanima »vu Nemškem Gradce 1651«, bit će praktičniji, pa će i postupiti puno djelotvornije: za osnovicu novooblikovanih religioznih pjesama uzet će faktične narodne, vrlo optjecajne popijevke, koje u narodu ostadoše izvedbenima sve do danas, promijenivši im tekst a zadržavši melodiju. Kako se izvode i kojim se

narodnim primjerima poslužio, navodit će u podnaslovu, u kojemu upućuje na koji način valja izvoditi novooblikovane tekstove. Tekst je zamijenjen a melodija zadržana npr. u *Šestoj popevki*, pa kaže »Kum se *Ave Maria stella* tomači: na notu *Hranila devotka tri sive sokole etc.*«. O rasprostranjenosti dotične pjesme svjedoči i podatak da joj je tekst pronađen u *Erlangenskomu rukopisu* narodnih pjesama s početka 18. stoljeća.³ I drugi su tekstovi oblikovani istim postupkom, primjerice na melodiju usmene pjesme *Posejal sem bažulek, Igralo kolo široko, Lepo mi poje črni kos.*

Svećenika Jurja Muliha, vrsna pisca iz 18. stoljeća, kao nastavljača koncepcije koju pratimo još od Kažotića, predočit će Adam Baltazar Krčelić u svojim *Annuama*, koje su također uvelike tvorene usmenom poezijom. Govoreći o događajima koji su se zbili u godini Gospodnjoj 1754, registrira smrt oca Muliha, pa tako o njegovim zaslugama za narod reče i ovo:

Pisao je također i dao tiskati različite knjižice, i to u velikom broju, osobito knjižice pobožnih i svetih pjesama. Narodu, koji ih je naučio, dao ih je kao zamjenu za narodne i svjetovne pjesme. Pjevanje naime narodnih pjesama bilo je uobičajeno kod ilirskog naroda. Stoga Mulihi sastavi svete pjesme i nauči narod da ih pjeva mjesto onih narodnih koje su učili jedan od drugoga.

Ako bismo možebiti uspostavili govor o zapisima kajkavske usmene poezije u stoljećima prije devetnaestoga, nužno bi nam se nametnuo i govor o bugarščicama, a u nastavku i o njihovim poetičkim svojstvima u pisanoj kajkavskoj poeziji, a u daljnjemu nastavku još i o tomu da su dotične starinske hrvatske narodne pjesme živjele i na kajkavskom području, a ne jedino, kako se dugo držalo, u priobalju. Iz toga opet biva lakše dokučivim objašnjenje prisutnosti kajkavizama na krajnjemu hrvatskom Jugu, Dubrovniku i Boki kotorskoj. Uostalom, već bugarščice kao što su *Popevka od Svilojevića* i ona o porazu turske sile kod Capraga 1593, možemo smatrati kajkavskima.⁴ Iz te druge evo nekoliko stihova sa svrhom da ilustriraju rečeno:

*Oh prokleta Kupa voda, koja si se izmešala,
Koja si se izmešala to s junačkom crnum krvjum.
Odbiraj se Kupa voda od junačke crne krvi,
Naj ju budu milo bule k srdcu svome pritiskale. (...)
Oh prelipa Bosna zemlja i široka Romanija.
I široka Romanija i bogata Natolija,
Kaj se toga počrnilo iz slavnoga Carigrada,
Kaj se toga opustilo od dolnjega Biograda.*

Kako je ipak riječ o zapisima koji potječu s rubnoga kajkavskog područja, to može biti da nekima ne bi moglo biti dokazom pune bugarščičke prisutnosti među hrvatskim kajkavcima. Premda također s rubnoga područja, znakovit je i Križanićev

navod bugaršćičkoga stiha, iz kojega je izlučen jedan leksem i postavljen u nominativ u kajkavskom obliku.

Nego, svi drugi primjeri potječu iz dublje kajkavske unutrašnjosti. Tako iz *Prekomurske pjesmarice I.* s kraja 15. ili s početka 16. stoljeća i u *Cithari octochordi*, u Beču 1701, nekoliko je pjesama nasljedovalo izvanjska bugaršćička svojstva. Primjerice u tekstu *De octo beatitudinibus* iz prvoga naslova pripjev je u šesterцу, kao u bugaršćici, i među stihove, koji inače nisu bugaršćički, interpoliran je točno prema bugaršćičkomu modelu: onako kako je to primjerice u Barakovićevu zapisu *Majka Margarita* i onako kako je to u već spominjanoj *Popevki od Svilojevića*; dok je *Pjesma o Sigetu*, u izvorniku je bez naslova, nasljedovala unutrašnja bugaršćička poetička svojstva: stilematiku, ugođajnost, tromi ritam, leksik, sintagmatiku. Ali, što je zasebno važno, pisanoknjiževna *Pjesma o Sigetu* je poetički podudarna s bugaršćicom *Ban Mikloš Zrinski u Sigetu gradu*, koja je zapisana u Boki kotorskoj na početku 18. stoljeća. Ta podudarnost je ostvarena i na razini tipičnih kajkavskih izražajnih sredstava.⁵

U *Prekomurskoj pjesmarici* prisutni su i tekstovi koji su oblikovani poetičkim elementima drugih usmenoknjiževnih oblika, posebno osmeračke i dvanaesteračke kajkavske lirike. U stilu usmene poezije oblikovana je pjesma s početnim stihom *Žalosno vidim grlico*, što je barem versifikacijski prepoznatljivo već navedenim stihom, ali je usmenoknjiževni prilog prisutan i kompozicijski, leksički i motivski. Tvorbeno uvažavanje usmene kajkavske poezije u daljnjemu je primjeru također već znakovito prvim stihom: *Oženil se je jedan mlad junak*.

Glede *Prekomurske pjesmarice* i usmene poezije u njoj kazali smo tek toliko da uputimo na uzajamnost dviju poetika, pa nismo navodili ni sve naslove niti sve načine primjenjivanja usmenoknjiževnih posuđenica. Postupak ćemo skratiti i glede *Cithare octochorde*. U tomu se zborniku nabožne poezije ponegdje primijeni toliko usmene poezije, da pojedine pjesme ostaju više narodnima negoli što postanu pisanoknjiževnima. Od svjetovnih se pak razlikuju tek ponekim pojmovljem kojim se usmjerava sadržaj na nabožnu tematiku. Jednom je ta poezija žalopojna, jer je performancijski namijenjena korizmenomu vremenu, drugi put je nježna slavopojka temeljnim likovima kršćanstva, treći put uspavljuje tek rođeno djetehće u božićne dane, pa je razumljivo što se primjenjuje upravo usmenoknjiževna uspavanka:

*O detešce mē predrago, vesela sem ti;
ti si mene vse mē blago, spevala bi ti,
spevala bi ti (...)*

Popevka 76. iz zbirke *Canticum cytharaedorum cum cytaris suis*, iz 1805. sama sobom dostatno jasno govori o prisutnosti usmenih elemenata u njoj, donekle u zbirci, ali i o njihovoj estetskoj učinkovitosti:

Zorja zabeli, zorja zabeli, dušo,
hoće da svane,
A dragi konja, a dragi konja sedla,
hoće da projđe.

Druga polovica osamnaestoga i početak devetnaestoga stoljeća potpunije očituju usmenu kajkavsku književnost sakupljačevim načinom. Posebno pak zanimanjem europskih romantičara za nju, usmena poezija biva još češće i još raznovrsnije interferentno uvažavana. S vremenom i Kačićeva i narodna deseteračka versifikacija čak bivaju konstitutivnima u pisanomu kajkavskom stvaralaštvu. Deseterac se svjesno uvažava u sredini koja izvorno taj stih jedva da poznaje, ali se uvažava kao hrvatsko integracijsko sredstvo, a tek onda, sekundarno, u druge svrhe; Brezovački, recimo. Juraj Mulih također piše kajkavsku deseteračku poeziju, ali u skladu sa starom koncepcijom, koja promiče moralno a potiskuje lascivno štivo. Glede deseteraca i glede sadržaja, Mulih naslovljuje i podnaslovljuje: »Četeri pesme na znanu vsem Horvatom notu Kraljeviča Marka zato ovde pridane jesu, da putniki i pastiri kršćanski druge nepoštene, pogibelne i nevredne jezika horvatskoga pesme ostave, ter z ovemi se zabavljaju.«

Vrhovčeva pak *Poslanica* kao uvod u narodni preporod i mjesto usmene književnosti u njemu odnosno kao poziv na sakupljanje usmene književnosti, prvenstveno podrazumijeva kajkavsku usmenu poeziju. A kad svoj poziv argumentira susljednom potrebom sakupljanja za napredak jezika i književnosti, onda se poziva na književna i jezikoslovna djela iz prošlosti, pa prvenstveno navodi ona koja su ostvarena kajkavskim jezikom.

Umjesto zaključka, na kraju ćemo uspostaviti tek kraći sažetak.

Usmena i pisana književnost međusobno su se susretale i na kajkavskom području, niti u relativno manjemu opsegu niti načelno drugačijemu značenju negoli drugdje u Hrvata. To onda znači da usmena književnost bitno sudjeluje u oblikovanju pismom ostvarivane književnosti. To također znači da pismom ostvarivana književnost ostavlja prve zapise usmene književnosti, komentira nju i njezinu izvedbu; a sve to omogućuje rekonstrukciju usmenoknjiževnoga sustava, pa onda i njegovu povijest.

Na razini samih pojedinosti potrebno je pridodati da je usmena poezija eksplikativno prisutna i u jezikoslovnim djelima, i to u velikoj mjeri, da je ne samo komentiraju ili nasljeđuju, nego bilježe i prevode hrvatski latinisti s kajkavskoga područja (Kršćelić, Bedeković primjerice.)⁶ Dakako, kada je riječ o bilježenju, a osobito prevođenju, riječ je tek o pojedinačnim slučajevima; za razliku od svih drugih načina susretanja dviju poetika. Piscu ovih redaka ipak je najdraži podatak, proizišao iz spoznavanja suodnosa među dvjema stilistikama, da su starinske narodne pjesme zvane bugaršćicama, svojina ne samo priobalne, nego i kajkavske Hrvatske.

BILJEŠKE

¹ Kontaktnost smo narječjā kadri registrirati još u srednjovjekovlju baš na usmenoknjiževnomu primjeru: *Ako to istina ne bude, glavu svoju mečem da odsičeš* poslovični je primjer, paremiologizam, i danas na terenu optjecajan, iz naše varijante prisutne u glagoljskomu *Petrisovu zborniku* iz 1468, a u srednjovjekovnoj Europi popularne *Aleksandride*, u kojemu je namjerno, a ne možda greškom kajkavski fonem č u leksemu koji bi inače glasio *mečem*.

² Prema djelu Ivana Tkalčića *Povijesni spomenici slob. kralj. grada Zagreba*, Kažotić se posebno bavio katoličkom mišlju u suodnosu prema poganstvu i praznovjerju u njemu. Strogo je lučio teološku misao od pučkih bajanja, egzorcizama, »čina« i »zapisa«, koje su Hrvati uglavnom prenijeli u srednjovjekovlje iz poganske prapostojbine. Nisu u srednjovjekovlju takvi slučajevi posustali u trajanju premda je službeni crkveni stav, poput Kažotićeva, bio prema njima krajnje negativan.

³ O tomu podrobnije govorim u raspravi *Prožimanje usmene i pisane kajkavske književnosti starijih razdoblja*, časopis »Kaj«, 1986, br. 2, str. 29–99. Uvršteno u knjigu *Usmeno–pisani književni suodnosi*, Nikšić, 1987, 161–220.

⁴ *Popevka od Svilojevića* nađena je u ostavštini Petra Zrinskoga i zacijelo je s područja na kojemu su se susretala sva tri hrvatska narječja. Oni tumači koji nisu imali razumijevanja prema potencijalnoj kajkavskoj bugaršćičkoj građi, naslovljavali bi je *Popivka o Svilojeviću*. Drugi je tekst iz istoga vremena i iz istoga područja, pa su i kajkavska izražajna svojstva podjednako očitovana. Drugi je tekst ostao gotovo zaboravljenim, a mi smo ga prezentirali i popratili osnovnim podacima u raspravi iz bilješke 3; dok je popijevka o Svilojeviću objavljujivana mnoštvo puta u zbirkama bugaršćica i u knjigama usmene poezije.

⁵ U raspravi iz bilješke 3 postavljenu sam tezu s više podataka potkrijepio.

⁶ Od latinista s kajkavskoga područja izdvojili smo s razlogom Adama Baltazara Krčevića i međimurskoga pavlina Josipa Bedekovića–Komorskoga. Osim što je komentirao usmenu književnost u *Annuama*, nekoliko je poglavlja Krčelić i oblikovao usmenoknjiževnim podacima, a u svomu povijesnomu djelu *De regnis* iz 1770. preveo je na latinski glasovitu narodnu lirsku pjesmu *Marina kruna*. Pjesmu je sadržajno dovodio u svezu s gubitkom hrvatskoga kraljevstva, što je ujedno tumačenje koje je ustrajalo sve do naših dana. Bedeković je pak, između ostaloga, u djelu *Natale solum magni doctoris santi Hieronymi in ruderibus Stridonis occultatum* (1752) interpolirao jednu narodnu pjesmu, zajedno s prijevodom na latinski, kao potvrdu da su Hrvati prije kršćanstva vjerovali u neka božanstva, među kojima je posebno bio uvažavan bog Lado, pa na njemu u čast u narodnomu jeziku pjevali pjesme.